

החינוך כאמנות, ההוראה כאומנות

איך מכשירים מורים למצוינות

תמר קטקו

אפתח בציטוט למורות ולמורים המפליאים במלאכתם הלקוח מתוך הפואמה של נתן אלתרמן "למורי ישראל בועידתם" (אלתרמן, 1960, 168):

לו תקיף המדינה את מוריה חיבה וכבוד. לפעמים לו יהיו הם בראש
הקרואים
לו ידע הציבור כי רשאי המורה לעשות מלאכתו לא מעוני,
שהרי אם יאה עניות, היא יאה, חברים במידה.
ואשר לחובת המורה לגבי הציבור, לו תיכון היא,
על חדות יגיעה ויצירה שדוגמת ראשונים יסודה."

תכנית רג"ב (ראש גדול בהוראה) מטעם משרד החינוך שמה לה למטרה להכשיר מורים למופת. משתתפיה הם מועמדות ומועמדים המבקשים להיות גננות ומורים, בעלי ציון סף של 650 ומעלה במבחן הפסיכומטרי, כאלה שיישאו את דגלה של המצוינות ויחוללו את השינוי המיוחל במעמדם וביוקרתם של מורות ומורים בישראל. איך עושים את זה? איך הופכים מועמדת שבאה אליי מצוידת בציון הסכם הדרוש ובהמלצות הראויות, למורה מצוינת באישיותה וסגולותיה שהיא גם מצטיינת בהישגיה וביכולת המנהיגות שלה? באילו אמות מידה ניתן לבחון אם גם אישיותה מצוינת, ואם יש בה להט גלוי להיות מצטיינת ולא רק מצוינת. האם היא מעניינת, מיוחדת, מה מרוחה תביא לכיתה? האם תהיה מצטיינת לא רק במספרים אלא גם במילים, במעשים, בהבעות, בשפת גופה, בתגובותיה,

ביכולתה להביע עמדה, בחוש ההומור שלה, בעמידתה, בנוכחותה, בתבונתה, במנגינת דבריה, במפתח הסול שלה? אפשר להכין הרצאה מצוינת, אך האם היא גם מצטיינת? מתוך כל ההרצאות המצוינות – במה היא עולה עליהן? במה היא מחדשת, מרתקת, מעוררת השראה ומטביעה חותם בלתי נשכח? אפשר שתהיה מורה מצוינת אך בתוך חדר המורים – במה תצטיין, איך תבלוט בנוכחותה ותיצור הילה מסביבה, בנחישותה, באומץ לבה?

בלטינית "מגיסטר" (מלבד היותו מקור ל-M.A) משמע מנהל, מפקד, מורה, אמן מלומד. המונח בא מהשורש Magis (יותר, עצום), ובצרפתית הוא מוזכר במאה האחת עשרה כ-*maître*, שמשמעותו הייתה בעל, מורה, אמן. במאה השש עשרה אנו פוגשים במונח הגרמני Meister, שפירושו אדון, מורה, מומחה אמן מלומד; וכמובן אנו מכירים את המונח האיטלקי "מאסטרו": רב-אמן, כינוי כבוד באמנויות ובאומנויות, בייחוד במוזיקה, בניצוח ובהלחנה, וכן לשחמטאים דגולים ומדענים. בכל הפרשנויות אנו פוגשים את האמן המלומד. איך עושים מורים שהם מאסטרו, מייסטר, מגיסטר? מה יש להוסיף לתהליך הכשרתם כדי שיהפכו, במלאכת מחשבת, להיות גננות ומורים מצוינים ומצטיינים? רקמת שתי וערב של חוטים בצבעים וסיבים שונים.

להיות מורים זו יצירת אומנות – במובן הפרופסיונלי העמוק ביותר של המילה: להיות ספציאליסטים בתחומם הן מבחינה מדעית ומחקרית והן מבחינת הפרקטיקה היישומית והפדגוגית. פרקטיקה בקונטקסט אקטואלי, חברתי, פוליטי ותרבותי, המטפחת את היכולת לחבר בין התאוריה למציאות. תכנית המצטיינים במכללה מציעה קורסים בקריאה משותפת של ספרות יפה, ספרות פדגוגית וטקסטים פילוסופיים ומדעיים בהנחיה אקדמית. בנוסף, וכהשלמה, מתקיימים קורסים בכתיבה מדעית כדי לשפר את היכולת של הסטודנטים לנסח טיעון ועמדה, לנמק וליצור דיון מובנה. ישנן גם קהילות לומדים חוקרות המשלבות תאוריה מדעית בנושאים חברתיים, פוליטיים ותרבותיים עם התנסות בהוראה בבתי ספר בפריפריה ובמרכז: בשער הנגב, בבית הספר אל מוסתקבל בשגב שלום, בישיבה התיכונית בר-אילן, באל עומררה ברמלה, באולפנית של בנות דתיות, בדור בהרצליה, בבתי ספר בנצרת, ביפו, בשכונות של דרום תל אביב וברעננה – חשיפה לכל הקשת החברתית הרב-תרבותית ואפיוניה. פרחי ההוראה בתכנית מתנסים בכתיבת מחקרי פעולה, ניירות עמדה ומאמרים בספרות, בהיסטוריה בפילוסופיה ובמדעים ומפרסמים מאמרים וכתבות בעיתון התכנית – "המקבץ", בעבודות גמר ובכנסים ארציים המייצגים את המכללה.

להיות מורים זו יצירת אֶמְנוֹת במובן הכי וירטואוזי שיש: להיות בעלי שאר רוח, דמיון יצירתי, להיות בעלי היכולת לצייר בנפשם של תלמידים רעיונות; הכישרון לשרטט בהכרתם שאלות ביקורתיות ונוקבות, תמיהות, סוגיות שאין להן מענה מידי; המוזיקליות ליצור כמיהה להרמוניות, לאסתטיקה, לאתיקה, לאהבת היופי שבקואורדינציה ובשלמים הגדולים מסך כל חלקיהם; לדעת לזהות לחן נהדר, שיר מרגש של זמר או זמרת, לדעת להגיב לספר, לטקסט מדעי או פילוסופי; לדעת איך ליהנות מסרט משובח, מהצגה מטלטלת, ולהבין את הסוגות האמנותיות וממה הושפעו.

התכנית מטפחת בהם השתוקקות לתרבות משובחת ומחדדת את האינטליגנציה הרגשית והקוגניטיבית כדי שידעו מתי לעבור לערוץ אחר. שידעו, כדברי פרוסט, "אי שם ביער עבות לבחור בדרך שהלכו בה פחות".

אחת ממטרות העל של חזון התכנית היא להביא לידי כך שגם מורה למתמטיקה תפתיע באחד השיעורים ותקרא לתלמידים פואמה מעניינת או תשיר להם אותה; שמורה לתנ"ך יוכל לנגן פזמון הלקוח מהמקורות; שהמורה לחינוך גופני תוכל לתת הרצאה מדעית על פיזיולוגיה או תולדות הגימנסטיקה בתקופת יוון העתיקה באופן מלומד ומרתק; או שהמורה לטבע, מעבר לסוירים בשדה ובפרדס, תדע לספר גם על "פרח לב הזהב" ולהסבירו. לכן אני משתדלת לחשוף את המצטיינים לתרבות קלאסית, לתערוכות במוזאונים, לאופרה, למפגשים עם מוזיקאים מצטיינים כגון שלומי שבן, עידן רייכל ויוני רכטר; להצגות תיאטרון ולכינוסים מחוץ למכללה.

פעם בשנה, באחד מימי שישי, מתקיים יום אופרה, שבו מתאספים במשכן לאמנויות הבמה ומקבלים הרצאה על תולדות האופרה וכיצד היא מבטאת את התרחשויות התקופה בכל עת. מיטב הזמרות והזמרים מדגימים שירה אופראית בצורה מקצועית, מסיירים מאחורי הקלעים כדי "לנשום" את האווירה ואחר כך צופים באופרה באולם עצמו. ביום שישי אחר הם מוזמנים לסייר בבית הפלמ"ח ובתום הסיור מתקיים שיח קבוע עם מנכ"ל המוזאון זאב לכיש על האתוס הציוני, המיליטריזם וסוגיית השייכות והזהות הלאומית. הכוונה היא לעורר דיון דיאלקטי, מנומס ורהוט על נושאים בוערים ואקטואליים על רקע ההיסטוריה של מדינת ישראל וצה"ל.

הסטודנטים והסטודנטיות רוכשים כלים לניהול דיון מושכל, פתוח ומרתק ולקשור את תפקידם העתידי כמורים, מחנכים ומנהיגים תרבותיים למציאות הקיימת, כדי לעשות זאת גם בכיתות שלהם בבוא העת. המפגשים עם מוזיקאים

פותחים לפנייהם צוהר לעולם אמנותי ויצירתי אבל גם חושפים את היקף ההשקעה של כל מוזיקאי במיצוי כישוריו המקצועיים כפסנתרן, מלחין או זמר. בנקודה זו אני שבה ומשווה את המורה למוזיקאי מצטיין: כמו מוזיקאים מצוינים גם מורים לא יכולים להרשות לעצמם לזייף! על אחת כמה וכמה בעת הזאת. מתוך האנלוגיה שבין תיאור מהותה ומשמעותה של הפרופסיה הזאת שאנו קוראים לה "הוראה" לבין עולמן של אומנות ואמנות, שפתן וגילויין, צפה ועולה תמיהה בעניין תהליך הכשרת המורים לתחומי ידע מוגדרים כדי שיהיו בעלי "הכשר" ממוקד ומתואם למקצוע מסוים (לורנד, 2007, 18). במציאות החברתית שמסביב, בעידן שבו תופסת הטכנולוגיה את מקומם של ריח הדיו, העץ והדבק, מתבהרת יותר ויותר ההכרה שבהיעדר הכמיהה והרעב התמידי למחוזות יצירה נוספים, למחשבות ביקורתיות ופואטיות, לדמיון מודרך ושאינו מודרך, יהפוך "הכשר" זה לעקר ומעקר. העבר מלמד כי היו זה מכבר הוגים שדנו בכך בהקשרים שונים של חינוך, משמעת וטבע האדם ובמגוון הבחנות שבין העולם ה"אמיתי" של החשיבה האמפירית לבין המימזיס של העולם האמנותי (שם).

התלבטות מסוג זה אנו מוצאים בטקסטים פילוסופיים קדומים כגון ב"משתה" של אפלטון, בפי דיוטימה: "לאחר מכן עליו להבין שהיופי בכל גוף שבגופים הריהו אחיו של זה שבגוף אחר" (138, 1978). אפלטון ניסה למצוא דרך לשמר את היופי שבפריטים הבודדים והייחודיים שבמחשבה ובמעשה, אך עם זאת הבין את האחדות הנשגבה, כוחה של אמנות אותנטית והיופי שבה, בהיותה ישות מופשטת ודינמית המעודדת חיפוש משמעות פילוסופית מתמדת, "עד שיגיעו אלה בחיפושיהם אל המדע שהוא שאינו אלא ידיעת אותו היפה" (שם, 144).

הפילוסופים היוונים השכילו להבין שאין להפריד בין האמנות למדע, אלא להפרותם זה מזה מתוך הבחנה ברורה של חוקיות וגבולות האפשר. זו הייתה אחת המיומנויות במלאכת עיצובם של הנפש, האופי והגוף; זה היה חלק ממשימת החינוך. כמוהם גם באומגרטן (Baumgarten, 1758, 180-189) וקאנט (1984, 65, 70-73, 169-200) התחבטו בשאלת הזיקה ומידת התלות הקיימת, או זו העמומה, בין החינוך לאמנות ומידת השפעת הגומלין שביניהם. האמנות נתפסה ככלי מאחד, בניגוד למדע שהוגדר ככלי מפריד וקטגורי, ותפקידה היה לתרגם באופן אינטואיטיבי את היש לשפת חשיבה מטאפורית, בהתאמה לכל לומד ולכל החפץ לחקור ולהרחיב את אופקיו. רק באמצעות דימויים מוחשיים ניתן היה להסביר את אלה המופשטים ודרכם להתבונן על הנשגב מבינתנו (Baumgarten, 1758). משאת נפשנו האידאלית היא לטפח אנשי חינוך ומורים שידעו לתת חוקיות

במחוזות הפואטיים של ההוראה, ומנגד להפוך את האקסיומות לפרוזה; לשלב רציונליות עם עולם חושי בשאיפה למצוא איזושהי סימטריה בא-סימטריות כמעט בכל תחום דעת, מתוך מחשבה שיפוטית מעצימה ולא הורסת ומתוך ידיעה ונטילת אחריות שהאמת בעיני המתבונן-המורה היא בעיניו ואיננה מוחלטת: "אין אפשרות לכוון יופי או אמנות כיוון שאין להם חוקיות קבועה אבל יש בהם כדי לאפשר לנו משחק חופשי של כוחות ההכרה שלנו" (קאנט, 1984).

הניעות הזאת שבין מעשי האומנות והאמנות לבין ההכשרה להוראה ולהנחיה בתחומי החינוך אמורה ליצור את חוויית ההוראה באופן כזה שתתעורר בכל שיעור, גם אם נשמע הדבר מליצי, ויהא הנושא אשר יהא, תחושה של "בריאה מחדש". הנה לנו הגדרה לסגולתם של מורים (עצמון, 2008, 107-130).

בתגובה לטיעונים אלה יש שיראו בסגנון הוראה "פואטי" שכזה מסלול בטוח להתרסקות המשמעת והמסגרות המחייבות של בית הספר והרשויות שמעליו. הוראה "אמנותית" ו"קיומית" מעין זו, הנותנת מקום לחירות המחשבה האישית והקולקטיבית, הן של המורים והן של התלמידים, מתנגחת בכל התומכים באינסטרומנטליזציה של החינוך ובהעמדת תלותה ב"חומר המחויב לבחינה", ב"הספק" ובכל התכנים המגויסים והמוכתבים ש"אשרו על ידי משרד החינוך" כהכרח המציאות בעיצוב הדור הבא וטיפוח הישגיו, בעיקר בתחומי דעת נבחרים. כל אלה על חשבון צמצום של נכסי תרבות, ובכלל זה מקצועות האמנות והאומנות והדרתם של המורים "האמנותיים" מדי שאינם חוששים לחלום, להתרגש, להתפעם ולעורר את להט הסקרנות וחדוות המעורבות בקרב תלמידיהם, ובכך, אבוי, "לסכן" את מידת הרצינות וההשקעה שלהם ב"נושאים החשובים באמת" (שם).

התחלתי את מאמרי בציטוט מדברי אלתרמן על דמותו של המורה, המשכתי בנושא ההוראה המיטבית והכשרתם של מורים מצטיינים כמעשה אמנות ואומנות, למדתי ממשנתם של כמה הוגי דעות שעסקו במתח שבין האמנות חסרת הגבולות למדע המדויק וניסיתי ליצור אנלוגיות בין אלה לבין תהליך הכשרתם של מורים מצטיינים, אגב בירור המושג "הצטיינות בהוראה". לקראת סיום אני מוצאת מקום לשוב ולצטט מדבריו של אלתרמן, והפעם על מעמדה של האמנות בעיצוב רוחו של האדם כהשאלה להכשרת המורים בתכנית רג"ב במכללת סמינר הקיבוצים: "אם מאמינים אנו עדיין בהצלחתו של עולם, בהתפכחותו, הרי גדול יהיה בהצלחה זו חלקם של כוחות התורשה האיתנים שטיפחו באדם אמנויותיו השונות" (אלתרמן, 1985, 35).

בעיניי, מורים מצטיינים ומצוינים, מנהיגים חינוכיים, חברתיים, לאומיים ותרבותיים, ראוי שיהיו אומנים: מקצועיים לתפארת וללא רבב, כמו רופאים, משפטנים, טייסים, מוזיקאים, "מאסטרו" של החינוך וההוראה, אך גם אמנים: פתאומיים לעד, ממגנטים, עשירים במטאפורות, כאלה שבשיעורים שלהם אין פנאי לסמס או לגלוש באתר כלשהו, כאלה שיהפכו הם עצמם להיות המסך לתלמידיהם; חלונות לפרוץ מתוכם; מסע להצטרף אליו. ראוי שיהיו, כדברי בובר, כאלה שיודעים להסתכל באילן. כך להסתכל בתלמידיהם, ולסירוגין בעצמם ובזולתם, ולטפח דיאלוג מתמשך. מתהווה.

הריני מסתכל באילן. לראותו בחינת מראה. לחוש אותו בחינת תנועה. גיד שופע בגזע הדבק ושואף אל על. לחוש את יניקתם של השורשים. נשימת העלים, מגע ומשא בלתי פוסק עם האדמה, עם האוויר. לחוש את הגידול עצמו בחביון האפלה. לשייך אותו למינו ולסוגו, לראות את מבנהו ואורחות חייו. הוא לי כשם שאני לו, אלא באופן אחר (בובר, 1959, 6).

מקורות

אלתרמן, נתן, 1960. "למורי ישראל בוועידתם", הטור השביעי, כרך שני, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

_____, 1985. "עולם והיפוכו: סופה של הדרך הקצרה", בתוך: במעגל, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 19-59.

אפלטון, 1978. כתבי אפלטון, תרגום: יוסף ליבס, ירושלים ותל אביב: שוקן.

בובר, מרטין, 1959. בסוד שיח: על האדם ועמידתו נוכח ההווה, ירושלים: ביאליק.

לורנד, רות, 2007. היופי בראי הפילוסופיה, חיפה: אוניברסיטת חיפה.

עצמון, אריאלה, 2008. "מלאכת ההוראה כיצירת אמנות", בתוך: דרורה כפיר, תמר אריאב (עורכות), משבר ההוראה: לקראת הכשרת מורים מתוקנת, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.

קאנט, עמנואל, 1984 [1790]. ביקורת כוח השיפוט, תרגום: שמואל הוגו ברגמן ונתן רוטנשטרייך, ירושלים: ביאליק.

Baumgarten, Alexander Gottlieb, 1758. Aesthetica, Frankfurt: Kleyb.